

Zdeněk J i s k r a (Roztoky)

MINERÁLNÍ PRAMENY V SEVERNÍM POVODÍ ŘEKY MŽE

Zvláště třetihorní sopečná činnost, doznívající ještě v diluviální době, nám v severozápadních Čechách zanechala množství minerálních pramenů; ve sledované oblasti bylo kolem 150 jejich vývěrů. Zdejší kyselky byly patrně od pradávna známy místnímu obyvatelstvu, jež na vývěry umísťovalo duté kmeny, které kameněly působením minerálních solí a vytvářely pevné studánky. Voda těchto přírodních studní nezvyklé chuti sloužila jako osvěžující nápoj a někde mívala i léčivé účinky. Proto kolem nejúčinnějších pramenů vznikaly lázeňské budovy a západočeské lázně získaly i světový věhlas. Většina kyselek byla pojmenována prostě po místních jménech blízkých lidských sídel, avšak těm známějším byly dávány i zvláštní názvy.

Na úvodí horního toku Kosího potoka (pravostranného přítoku Mže, dávné **Úžové*¹⁾, něm. *Wonscha*) je několik vydatných vývěrů minerálních vod.

Jméno pramene **Jedlová** (takto uváděné na novějších mapách) vzniklo pouhým přenesením místního jména blízké osady.

Níže ležící **Jezevčí pramen**²⁾ byl pojmenován po blízkém Jezevčím vrchu, něm. *Dachssteinhügel*.

Ve vedlejší údolí leží **Devátá kyselka**, jejíž původní pomístní název byl „*am neuen Säuerling*“ tedy „u nové kyselky“, z čehož se vyvinulo jméno *Neunsäuerling*, které bylo přeloženo do češtiny.

Poblíž se nachází **Zaječí pramen**, něm. *Haslersäuerling* – rovněž zde se jedná o chybný překlad, neboť pův. název byl *Haselhofer Säuerling*, tedy „Lískovecká kyselka“ podle zdejšího poplužního dvora.

V hustém lese je situován **Liščí pramen**, nazvaný podle tamních liščích nor, ale prý i podle toho, že tam „jen lišky dávají dobrou noc“.

Nad Kosím potokem leží **Srnčí pramen**, jenž má jméno po blízkém Srnčím vrchu, něm. *Rehknock*.

Zdejší **Myší pramen** se silným vyvěráním CO₂ způsobuje prý udušení menších živočichů, např. myší.

Poblíž se nachází **Vlčí pramen**, jehož název připomíná někdejší výskyt těchto šelem v jeho okolí³⁾, o čemž máme zprávu k r. 1755.

¹⁾ Toto hydronymum vyložil R. Fischer, *Zur Namenkunde des Egerlandes, Reichenberg – Leipzig 1940*, s. 39.

²⁾ Jména pramenů na horním toku Kosího potoka uvádí A. Danzer, *Begleiter in und um Marienbad, Prag 1853*, s. 72 ff.

V sousedním údolí na Medvědí potoce se nalézá **Medvědí pramen**. Jak potoka, tak vývěr mají jméno po zdejší lese. Avšak tento les se kdysi německy nazýval *Beerenloher Wald*⁴⁾; v pomístním jménu je označení lesních plodů *Beeren* – tedy nejspíše borůvek, nikoli *Bären* – medvědů.

V lesních mokřinách blízko odtud je **Balbínův pramen**, kdysi něm. *Moorbrunnen*, tedy „slatinný pramen“, neboť ze zdejšího okolí se získává slatina pro léčebné účely v nedalekých Mariánských Lázních⁵⁾. České pojmenování je poměrně nové, a sice po B. Balbínovi (1621 – 1688), který psal jako první o okolních pramenech⁶⁾.

Balneologicky nejučinnější prameny se nacházejí v údolí Úšovického potoka (patrně dávné **Úžovice*⁷⁾), přítoku Kosího potoka, na někdejší panství Tepelského kláštera.

Toponymum Mariánské Lázně vděčí za vznik tamnímu **Mariánskému prameni**, 1788 zvanému *Marienbad*⁸⁾, koupelovému zřídлу. Podle Danzera⁹⁾ byl vývěr 1606 nazýván „fons dictus Stenker“ a 1724 „Stinker“ 1760 „Schwefelbad“ (později i č. *Smrдавka*), pojmenovaný tak po sirném zápachu zřídla. U pramene byl už v 17. století umístěn mariánský obrázek, a tak dřívější „smrdutý“ pramen získal dnešní jméno.

Alexandrův a Alfredův pramen v Mariánských Lázních – původně alkalicko-salinické *Slané prameny*, něm. *Schlana* t. *Peinth Sayerling*, přejmenované na počest významných pacientů: první z nich je vlastně Alexandřin pramen⁹⁾ (něm. *Alexandrinenbrunnen*), nazvaný po vévodkyni jednoho z německých států, Alexandře Zvěřínské (Alexandrine v. Mecklenburg-Schwerin, † 1889)¹⁰⁾. Název „Alexandrův pramen“ byl používán výjimečně v meziválečném období a zdomácněl až po r. 1945, neboť za eponyma byl omylem pokládán některý z ruských carů. Druhý pramen má jméno po Alfredovi, vévodovi z Edinburghu (1844 – 1900). Obě osobnosti bývaly na léčebném pobytu ve zdejších lázních.

Poblíž se nachází **Ambrožův pramen** – podle Scrinchiho¹¹⁾, který se jako první vědecky zabýval prameny, se zřídlo kdysi jmenovalo „ordinari Trink-Sauerbrunn No.

³⁾ J. Schaller, *Topographie des Königreichs Böhmen*, díl IX, Prag 1788, s. 186.

⁴⁾ J. A. Frankl, *Marienbad, seine Heilquellen und Umgebungen*, Prag 1837, s. 16.

⁵⁾ E. Singer, *Kreuz- und Querzüge durch Marienbad, Marienbad 1870*, s. 34.

⁶⁾ Balbini *Miscellanea historica Regni Bohemiae*, kniha I., kapitoly 12, 25 a 26, Praha 1679.

⁷⁾ Z. Jiskra, *Starší česká jména přítoků Mže*, *Acta onomastica* 46, 2005, s. 67.

⁸⁾ A. Profous, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, díl 2., Praha 1949, s. 489.

⁹⁾ A. Danzer, *Marienbads Heilquellen*, Prag 1843, s. 45.

¹⁰⁾ *Ottův slovník naučný*, díl XV, Praha 1900, s. 748.

¹¹⁾ H. Köhler, *Kurze Notizen zur Geschichte Marienbads 1786 bis 1900, Mar.Lázně 1912*, s. 45.

I“, pak¹²⁾ také „Ambrosiana Sailing“. Název po tepelském opatovi (od r. 1741) J. X. Ambrosovi.

Nedaleký **Křížový pramen** je patrně nejstarší k pitným kurám používanou zdejší kyselkou (něm. *Salzbrunn*), v 17. století byl v jeho blízkosti postaven krucifix, odtud dnešní název. Roku 1528¹³⁾ „zu Töpel-Gründen einen Saltzbrunnen“; dle Urbana¹⁴⁾ tu z pramene pod křížem získávali mniši léčivou sůl (sal Teplensis). Scrinici¹⁵⁾ 1760 nazývá vývěr „gesalzener Sauerbrunn No. I.“; 1817 byl připojen vedlejší *Brechsäuerling*, tedy „dávivá kyselka“ kdysi „gesalzener Sauerbrunn No. 2“ a ve 20. století zde byly provedeny vrty, kdy vznikly přechodně 4 Křížové prameny.

U lesa ležící **Lesní pramen** se původně nazýval *Windbrunnen*¹⁶⁾, tj. větrová studánka, pomáhající při nadýmání vypuzováním střevních plynů, kancelářským vylepšením přechodně zvána také *Äolsbrunnen* (podle starořeckého božstva nebeských větrů).

Dávné jméno vrchu (716 m) *Homolka¹⁷⁾ je obsaženo v pojmenování pramene **Hamelika**.

U zdejších Nových lázní leží **Nový pramen**, něm. Ordinari Trink-Sauerbrunn No. II přejmenovaný na *Karolinenbrunnen* na počest ovdovělé rakouské císařovny Karoliny Augusty (1792 – 1872)¹⁸⁾.

Ferdinandovy prameny byly nazývány do r. 1824 *Salzlake bei Auschowitz*, tedy „slaná mláka u Úšovic“; zde se nachází skupina vývěrů, obsahujících Glauberovu sůl. Zdejší Pramen II se kdysi jmenoval „*gesalzener trüber Sauerbrunn*“. Pramen I měl být nazván po místodržiteli Kolowratovi „*Franzensquelle*“, ale tepelským tuto poctu místodržitel odmítl¹⁹⁾. Pramen VI má jméno **Excelsior**, tj. „vynikající“ a jeho láhvový prodej byl velmi úspěšný. Ze zdejších pramenů v solivárně získávané produkty bývaly i zásilkovým obchodem draze prodávány.

I když existuje názor, že eponymem byl císař Ferdinand I. (1503 – 1564), údajný zakladatel lázní, skutečností je, že tato zřídla byla pojmenována 1824 po tehdejších

¹²⁾ B. Winter, Die neuen Marienbader Ambrosius-Quellen, Marienbad 1926, s. 5 ff.

¹³⁾ Die Kreuzbrunnen zu Marienbad, Prag 1860.

¹⁴⁾ M. Urban, Alt Marienbad, Plan 1936, s. 27.

¹⁵⁾ J. A. Scrinici, Tractatus de fontibus Teplensibus in regno Bohemiae, Vindobonae 1760.

¹⁶⁾ C. Heidler-Heilborn, Der Curort Marienbad, Leipzig 1881, s. 38.

¹⁷⁾ Z. Jiskra, Die Miesa, hydronymische Wanderungen durch das Stromgebiet eines westböhmisches Flusses, Trutnov 2006, s. 97.

¹⁸⁾ J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, díl VI, Prag 1838, s. 263.

¹⁹⁾ Emil Kratzmann, Der Ferdinandsbrunnen in Marienbad, geschichtlich und physisch-chemisch dargestellt, Prag 1858, s. 7 ff.

korunním princí, pozdějším císaři Ferdinandu V. (1793 – 1875) u příležitosti jeho návštěvy pramenů²⁰⁾.

Rudolfovy prameny – dříve *Luční pramen* podle polohy v lukách; zdejší 3 prameny obdržely jméno²¹⁾ r. 1860 po tehdy narozeném habsburském korunním princí (1858 – 1889), nikoli po císaři Rudolfovi II. (1552 – 1612), jak je někde uváděno. Rovněž minerálka z těchto pramenů, známá jako „*Rudolfka*“, měla v láhvvém prodeji dobrý odbyt.

Prelátův pramen v Pottově údolí se nachází 14 evidovaných vývěřů (např. Schittnerův a Putzův pramen, pojmenovaných po tepelských hodnostářích) a pozdějších vrtů (označovaných Alfa až Delta a značkami S-1 až S-5). Kdysi se původní pramen nazýval *Pottabrunnen* nebo *Pottersäuerling*²²⁾ podle jakéhosi prospektora Hanese Poddy, který 1527 v údolí hledal vzácné kovy a objevil minerální vody.

Antoníčkův pramen má jméno podle patrona blízkého úšovického kostela, Antonína Paduánského.

U vsi Chotěnov je **Koňský pramen**, ležící v lukách, něm. náf. zvaných *pfaahout*, tedy „koňská pastvina“; Kraus²³⁾ uvádí, že se tu kdysi utopilo koňské spřežení (což však na tomto místě není možné) a dále tvrdí, že zdejší voda je nepoživatelná. Sám jsem z pramene několikrát pil a mohu vodu označit jako dobrou.

Kyselka **Ilsano**, dříve nazývaná *Kramolínský pramen*, leží u vsi Dolní Kramolín. Tento pramen je doložen už v r. 1670²⁴⁾. Po 1. svět. válce bylo započato s lahvvým prodejem pod italským logem *Ilsano* tj. „zdravý nápoj“, odbyt trval až do r. 1946 a prodej byl obnoven pivovarem Chodovar r. 1968; od r. 1993 je ochucený prodáván jako grenadina.

Železitouhličítá kyselka **Čiperka** vyvěrá poblíž obce Michalovy Hory, něm. byla nazývaná *Oberer Bachsäuerling*, tedy „horní kyselka na potoce“. Pramen se nachází v údolí Kosího potoka. Poměrně nový je český název; byl utvořen podle stoupajících bublinek oxidu uhličitého v kyselce.

Přítokem Kosího potoka je Jilmový potok, dávná **Plavnice*²⁵⁾. Zde pod vsí Ovesné Kladruby se nalézá několik minerálních vývěřů, z nichž zvláštní jména mají

²⁰⁾ J. Kisch, *Marienbad und seine Umgebung*, Marienbad 1892, s. 32.

²¹⁾ Viz J. Kisch, o. c. v pozn. 20, s. 33.

²²⁾ H. Kraus, *Die Flurnamen der Gerichtsbezirke Königswart und Marienbad und deren Auswertung für Siedlungsgeschichte*, Dissertation an der Philosophischen Fakultät der Deutschen Karlsuniversität in Prag, Prag 1940, s. 128.

²³⁾ Viz H. Kraus, o. c. v pozn. 22, s. 136.

²⁴⁾ F. Lang, *Führer durch Marienbad und Umgebung*, Marienbad 1902, s. 56.

²⁵⁾ Viz Z. Jiskra, o. c. v pozn. 7.

dva: Pramen **Martínek**, něm. *Martnauer Säuerling*, u vsi Martinov, po které získal svůj poměrně nový český název. Poblíž, přímo u potoka, je pramen **Hořká**, něm. *Horkasäuerling*, jehož pojmenování vychází ze značného obsahu hořčíku ve zdejší minerálce.

V údolí Úterského potoka, dávné *Jablonice*²⁶⁾, pravostranného přítoku Mže u městečka Úterý je **Reitenbergův pramen**, vývěr železité kyselky, pojmenovaný po Kašparu Reitenbergrovi (1779 – 1860), tepelském opatovi narozeném v Úterý. Někdejší lidový název pramene byl *Gangerlsaring*²⁷⁾, podle domácké podoby osobního jména Wolfgang (jako světec platil za patrona pramenů). Ale ve zdejším nářečí je *s'Gangerl* také přezdívka pro čertíka, zde možná podle silného „čertovského puchu“ bublinek z minerálky.

Na sever od silného potoka Hadovka se nalézá oblast s několika minerálními prameny. Jsou hlavně v katastrech vsí Kokašice, Nová Ves a Poloučany. Na rozhraní těchto vsí vznikly Konstantinovy Lázně, nazvané tak po německém majiteli panství Konstantinovi Löwensteinovi († 1814), kdysi nář. *Saringhaisle*, do r. 1890 úředně „*Bad Neudorf*“, tedy Lázně Nová Ves²⁸⁾.

V 19. století tu bývalo 6 pramenů: *Karlův*, *Františkův*, *Žofin* a *Giselin*, pojmenovaných tak po příslušnících vládnoucího habsburského rodu; nejstarším známým vývěrem byl ale zdejší pramen *Rudolfův*²⁹⁾. Ten se 1569 dle Bezdrůžického urbáře zval „*na smrdaku*“, 1713 v Tereziánském katastru „*in Schmartackhen*“, 1727 v gruntovní knize „*Smartaken*“, tamtéž 1803 „*am Stinker*“ a 1809 „*Stinkerbad*“. U něj vznikly pozdější Staré lázně. Tyto názvy byly motivovány zápachem vyvěrajícího sirovodíku. Šestáým byl pramen *Skalní*, vznikající ve skalách blízkého Hradištského vrchu. Nedaleký Čelivský pramen byl sveden štolou (*Stollenquelle*) do lázní, kde spojením všech vývěrů vznikl v parku **Hlavní pramen** pro pitnou kúru³⁰⁾.

Blízké Kokašické prameny zašly, zničeny nevhodnou meliorací.

Přímo ve břehu potoka Hadovky, přítoku Úterského potoka, je pod vsí Strahov tzv. **Studánka lásky**, chutný minerální pramen, podle nedalekého **Slancova mlýna* něm. zvaný *Schlanzenmühlsäuerling*, tj. kyselka u mlýna *Na Hadovce*. Žertovné jméno získal pramen jakožto cíl zamilovaných dvojic z blízkých Konstantinových Lázní.

²⁶⁾ Viz Z Jiskra, o. c. v pozn. 17, s. 220.

²⁷⁾ P. Puhmann, *Die Flurnamen des Gerichtsbezirkes Weseritz*, Dissertation an der Philosophischen Fakultät der Deutschen Karlsuniversität in Prag, Prag 1940, s. 123.

²⁸⁾ J. Křivka, *Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654 – 1854*, Praha 1978, s. 164.

²⁹⁾ Viz Ottův slovník naučný, o. c. v pozn. 10.

³⁰⁾ Viz Z. Jiskra, o. c. v pozn. 26, s. 124.

Minerální prameny dostávaly původní jména podle vlastností své vody nebo podle polohy v krajině. Převážně se ustálil jejich název po jméně blízké vsi. Naopak někde obec získala své jméno podle kyselky – např. ves Dobrá Voda na přítoku Úterského potoka a rovněž Mariánské Lázně. Teprve tam, kam směřovalo nejvíce uživatelů léčivé vody, byla pramenům dávána jména podle tehdy známých osobností, což patrně mělo zvýšit věhlas tamní vody a přivést další klientelu, neboť minerální voda se stala poměrně významným obchodním produktem. Z toho důvodu se vlastník pramenů snažil odstranit možnou konkurenci a tak docházelo k pseudomedicínským odsuzováním kyselek na cizích panstvích (např. Stříbrského pramene)³¹⁾, nebo dokonce k radám k jejich likvidaci (tak v Tachově, kde ale zasypané zřídlo vyrazilo opodál). Naproti tomu se třeba minerální studánka zdála konkurencí hostinskému, který pramen zasypal, aby mu neubývali hosté (tak v Lestkově)³²⁾. Se zánikem kyselek zanikaly i jejich názvy.

Summary

Mineral Springs in the Northern Part of the River Mže Basin

The paper is focused on the names of mineral springs in the central part of Western Bohemian Spa area, their origins and changes. The majority of those fountains was called after the neighbouring villages, where they are known by local inhabitants as sources of delicious water. This article concentrates on some of them, which got special names – originally after location, character and savour. During the 19th century, they were newly named – after saints, clergymen and royal personalities. The owners of mineral sources, who profited here heavily, led a struggle against competitors owning other springs and there and then, some wells were destructed. Other damages were caused by wrong amelioration or road construction. With the extinction of the well extincted even its name.

³¹⁾ Viz J. Schaller, o. c. v pozn. 3, s. 136.

³²⁾ J. Lösch a kol., Über Grenzen hinweg, Geisenfeld 1964, s. 615.